



## ***Osoba starsza a kryzys we współczesnej rodzinie w ujęciu systemowym***

### **STRESZCZENIE**

**CEL NAUKOWY:** Celem artykułu jest ukazanie osoby starszej w systemowym modelu rodziny ze szczególnym zwróceniem uwagi na aspekt opieki nad nią oraz na jej potencjał w sytuacji kryzysów, jakie mają miejsce w obrębie rodziny.

**PROBLEM I METODY BADAWCZE:** Problem badawczy, jaki został podjęty w niniejszym artykule, zawarty jest w pytaniach: Jakie znaczenie w życiu osób starszych ma rodzina? Jaką rolę odgrywają osoby starsze w systemowym modelu rodziny? Jak przebiega opieka nad osobami starszymi w systemowym modelu rodziny, w której obrębie występują kryzysy? Wykorzystana została metoda analityczno-syntetyczna oparta na wybranej literaturze przedmiotu.

**PROCES WYWODU:** Zaprezentowana została systemowa teoria rodziny, w której osoby starsze nie są jedynie biorcą opieki, lecz za pomocą posiadanych zasobów stanowią nieocenione wsparcie dla innych członków. Następnie przedstawione zostały przemiany we współczesnej rodzinie, które zaobserwować można na skutek uwarunkowań społeczno-kulturowych. Wywołały one w obrębie rodziny kryzysy, które w pracy ukazane zostały na przykładzie opieki nad osobami starszymi.

**WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ:** Obserwowany zanik rodzin wielopokoleniowych, a także obniżenie jakości relacji międzygeneracyjnych doprowadził do tego, że osoby starsze utraciły ówczesną rolę oraz odchodzi się od dostrzegania ich potencjału. W sytuacji braku ich samodzielności opieka nad osobami starszymi może przybierać coraz częściej formę instytucjonalną, za co odpowiedzialne są wspomniane uwarunkowania społeczno-kulturowe.

**WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE:** Za pomocą edukacji powinno przekazywać się wiedzę na temat wartości relacji międzygeneracyjnych, a także potrzeb osób starszych, dla których rodzina stanowi najważniejsze środowisko, a w której szczególnego znaczenia nabiera troska o najstarszych jej członków.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** OSOBA STARSZA, SYSTEMOWY MODEL RODZINY, KRYZYS, OPIEKA, PRZEMIANY

**ABSTRACT**

---

*The Elderly Person and the Crisis in a Modern Family in a Systemic Depiction*

**RESEARCH OBJECTIVE:** The aim of the article is to present the elderly in the systemic family model, with particular emphasis on the aspect of caring for them and on their potential in the situation of crises that take place in the family.

---

---

**THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS:** The research problem discussed in this article is contained in the following questions: What is the meaning of the family in the life of elderly people? What role do the elderly play in the systemic family model? How does the process of taking care of the elderly in the systemic family model in which crises occur look like? The analytical-synthetic method was used, based on the selected literature on the subject.

---

---

**THE PROCESS OF ARGUMENTATION:** The systemic theory of the family was presented, in which the elderly are not only the care recipients, but with their resources, provide invaluable support for other family members. Then, the changes in the modern family, which can be observed as a result of socio-cultural determinants, were presented. The crises, caused by the changes in the modern family, were presented in this work with the example of how families take care of the elderly.

---

---

**RESEARCH RESULTS:** The observed disappearance of multigenerational families, as well as the decrease in the quality of intergenerational relations, has led to the elderly losing their former role while also failing to recognise their potential. In the case of lack of independence on the elderly side, caring for them may be taking on an institutional form, for which the aforementioned socio-cultural determinants are responsible.

---

---

**CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:** Education should convey knowledge about the value of intergenerational relations, as well as the needs of elderly people, for whom the family is the most important environment, and in which care for its eldest members is of particular importance.

---

---

→ **KEYWORDS:** ELDERLY PERSON, SYSTEMIC FAMILY MODEL, CRISIS, CARE, CHANGES

## Wstęp

Rodzinę zdefiniować można jako grupę społeczną, która pomimo bycia najmniejszą spośród wszystkich, umożliwia realizację najważniejszego procesu w życiu jednostki, jakim jest wychowanie. Ma ono miejsce niezależnie od jej modelu oraz wypełnianych funkcji i zadań, których modyfikację wskutek przemian rodziny można zaobserwować na przestrzeni wieków (Topij-Stempińska, 2010, s. 25-26). Za ich pojawienie się odpowiedzialne są czynniki społeczno-kulturowe, które przyczyniły się do tego, że kryzys w obrębie tej najważniejszej i podstawowej grupy społecznej przestał być rzadkim zjawiskiem (Borowik, 2015, s. 140). Warto podkreślić, że:

Rodzina stanowi naturalne środowisko życia dla wszystkich jej członków, bez względu na ich wiek. W okresie późnej dorosłości wzrasta jej znaczenie, co wynika m.in. z faktu wycofywania się człowieka z szerszych kręgów społecznych. Rodzina odgrywa więc ważną rolę w życiu seniorów, stanowi dla nich najistotniejsze środowisko życiowej aktywności oraz podstawową grupę odniesienia. Funkcjonująca w prawidłowy sposób rodzina jest dla osób starszych głównym źródłem wsparcia w rozmaitych obszarach życia (Róžański, 2017, s. 225-226).

Rodzina jest zatem najważniejszym środowiskiem dla osób starszych, gdzie mogą oni otrzymać wsparcie oraz umożliwić im zachowanie dobrostanu psychicznego i fizycznego, tworząc w ten sposób warunki do prawidłowej egzystencji, czego nie zdoła zastąpić żadna inna instytucja. Interesujące zatem wydaje się przedstawienie osoby starszej w systemowym modelu rodziny, w której obrębie zaobserwować można kryzysy mające wpływ na spójność oraz realizację funkcji tej podstawowej grupy społecznej.

## Rodzina w systemowej teorii

Rozbudowanym i złożonym modelem teoretycznym postrzegania rodziny jest rozpatrywanie jej jako systemu, którego cechami charakterystycznymi jest istnienie poszczególnych elementów, tworzących jedną całość oraz występujących w jego obrębie pewnych norm i zasad odpowiadających za jego spójność (Wrótniak, 2015, s. 48). U podstaw takiego postrzegania jest teoria systemów, a jej twórca Ludwik von Bertalanffy stworzył fundamenty do tego, aby móc pewne zjawiska rozpatrywać łącznie i dostrzec ich wzajemne oddziaływanie na siebie (Drożdżowicz, 1999, s. 10). Rodzina, którą zdefiniować można jako „zespół funkcjonalnych wymagań, wypełnianych przez określoną osobę (osoby), i oczekiwań, jakie wobec osoby (osób) są kierowane” (Świętochowski, 2007, s. 27), jest przykładem takiego systemu, a jej członkowie są elementami, które na siebie wzajemnie oddziałują. Pomiędzy nimi dochodzi do nawiązywania relacji, a także tworzą one całość, a żeby móc je zrozumieć, należy znać ich funkcję. Granice, które są w obrębie systemu, kształtują jego tożsamość. Kluczową rolę odgrywa balans pomiędzy procesami morfogenetycznymi a morfostatycznymi (Świętochowski, 2007, s. 27).

Wspomniana równowaga w występowaniu poszczególnych procesów w obrębie systemu jest szczególnie widoczna na przykładzie rodziny, którą charakteryzuje ciągły rozwój z jednoczesnym zachowaniem homeostazy (Ostoja-Zawadzka, 1999, s. 18-19). Rodzina przechodzi przez poszczególne etapy, dokonując jednocześnie modyfikacji w swojej strukturze. Dostosowuje się do różnych warunków, które mają na nią wpływ (uwarunkowania społeczno-kulturowe), ale zachowuje przy tym ciągłość i stwarza możliwości do rozwoju wszystkim jej członkom (de Barbaro, 1999, s. 46-47).

Jest to szczególnie ważne z perspektywy jednostek, które wymagają wsparcia, jak na przykład osoby starsze. Opieka w rodzinie jest szczególnym układem, który nie odnosi się tylko i wyłącznie do diady rodzice–dzieci. W przypadku, gdy wspólnie koegzystują trzy pokolenia, okazywanie wzajemnej pomocy odbywa się również pomiędzy rodzeństwem, rodzicami a dziadkami, ale także między dziećmi a dziadkami (Wrótniak, 2015, s. 51).

W systemowym ujęciu rodziny przypisać jej można szczególne cechy. Wśród nich są całościowość oraz porządek, które występują wśród podsystemów. Rodzina, będąc systemem, składa się ze wspomnianych poszczególnych elementów oraz subsystemów, które wspólnie są całością (Krok, 2010, s. 360). Jeden członek rodziny może należeć do różnych podsystemów, które tworzone są z uwzględnieniem płci, pełnionych zadań, zainteresowań oraz wieku (de Barbaro, 1999, s. 47-48).

Kolejną cechą rodziny systemowej jest cyrkularna przyczynowość. Zakłada ona, że elementy na siebie wzajemnie oddziałują. Relacje pomiędzy nimi mają charakter wielokierunkowy, a więc skutki sytuacji mającej miejsce tylko w obrębie jednego podsystemu będą widoczne w całym systemie, jakim jest rodzina (Krok, 2010, s. 360). Określić to można jako działanie sprzężenia zwrotnego, które występuje pomiędzy członkami rodziny (Wrótniak, 2015, s. 48). Swoje zastosowanie ma tutaj również teoria społecznego uczenia się autorstwa A. Bandury, u której podstaw jest twierdzenie, że człowiek uczy się pewnych wzorów zachowań poprzez naśladowanie, ale również obserwując, które aktywności i działania podejmowane przez poszczególne jednostki mogą przynieść korzyści (Olearczyk, 2008, s. 55).

Subsystemy współtworzące rodzinę funkcjonują według określonej hierarchicznie struktury, która przejawia się przede wszystkim poprzez występowanie asymetrycznych relacji pomiędzy członkami rodziny. Jest to kolejną cechą definiującą rodzinę w ujęciu systemowym. Subsystemy, a wraz z nimi jednostki, funkcjonują w pewnym porządku, który wyznacza ich miejsce w całej strukturze (Krok, 2010, s. 360).

Ostatnią cechą jest adaptacyjna samoorganizacja. Pomimo czynników zewnętrznych, które mają wpływ na funkcjonowanie tej podstawowej grupy społecznej, stara się ona do nich dostosować, utrzymując równowagę oraz tworzy ochronę dla swoich członków (Krok, 2010, s. 361).

## Osoba starsza w rodzinie

Rodzina stanowi dla starszych osób najważniejsze środowisko, w którym mogą realizować potrzeby ponadpodmiotowe (biologiczne, akceptacji, bezpieczeństwa, przynależności). Odgrywa fundamentalną rolę w codziennym funkcjonowaniu osoby w podeszłym wieku, przyczyniając się do rozwoju jej zasobów poznawczych, kształtowania pozytywnego obrazu siebie, utrzymywania prawidłowych relacji, zdolności adaptacji do zmian w wymiarze biologicznym czy społecznym (Wrótniak, 2015, s. 51-52). Choć jakość środowiska rodzinnego wydaje się szczególnie istotna dla rozwoju dziecka, jego znaczenie jest istotne również dla osób starszych (Dyczewski, 1994, s. 59). Człowiek rozwija się do końca swojego życia, a w kontekście systemowego ujęcia znaczenie rodziny w życiu osób starszych i to, co one do niej mogą wnieść, przynosić może obopólne korzyści. Osoby starsze mogą bowiem należeć do kilku podsystemów i pełnić w nich zróżnicowane i przenikające się role męża/żony, ojca/matki, dziadka/babci.

Dla osoby starszej rodzina jest naturalnym środowiskiem, w którym otrzymać może ona pomoc. Jednak nie można zapominać, że działa to również w drugą stronę. To, w jaki sposób osoba starsza włącza się w życie rodzinne, zależy jest od wielu czynników: stanu zdrowia fizycznego oraz psychicznego, osobowości jednostki, stopnia bliskości z rodziną, a także wykształcenia (Pieńkos, 2015, s. 279-280). Najstarsi członkowie najczęściej angażują się w pomoc dzieciom (Czekanowski, 2002, s. 164). Ich rola w procesie wychowania wnuków jest nieoceniona. Współcześnie babcią oraz dziadkiem zostają osoby, które są często w pełni sił. Poprzez zaangażowanie w opiekę przekazują młodszym generacjom swoje doświadczenie, zasady moralne, wiedzę na temat historii rodziny, postawy patriotyczne, poczucie odpowiedzialności za wykonywaną pracę, itp. (Wawrzyniak, 2011, s. 96). Ponadto „od dziadków wnuki uczą się pewnych reguł postępowania, określonego wzoru, który mogą przenieść w dorosłe życie, na grunt własnej rodziny” (Pieńkos, 2015, s. 281). Korzyści są obopólne, bowiem „dla dziadków wnuki są przede wszystkim przedmiotem miłości i troski. Kontakty z nimi sprzyjają przełamaniu poczucia bezużyteczności i osamotnienia oraz stymulują do podejmowania nowych aktywności” (Brzezińska, 2011, s. 49). Ta wzajemna pomoc nierzadko ma charakter asymetryczny, z przewagą zaangażowania ze strony najstarszych członków rodziny, którzy zazwyczaj oferują pomoc materialną, a także w opiece i wychowywaniu wnuków (Czekanowski, 2002, s. 167).

Prawidłowa realizacja kontaktów międzypokoleniowych przyczynia się do tego, że osoby starsze mogą wykorzystać swój potencjał w postaci mądrości życiowej, przekazując własne doświadczenie, a także pomagając przy tym rozwiązywać problemy młodszych członków rodziny (Wrótniak, 2015, s. 52). Babcie lub dziadkowie udzielają rad oraz wskazówek, co jest szczególnie widoczne podczas wchodzenia w kolejną fazę życia ich dzieci (narodziny pierwszego potomka), stwarzając w ten sposób poczucie bezpieczeństwa młodym rodzicom (Wawrzyniak, 2011, s. 98). Zgodnie z systemową teorią rodziny podsystemy, które znajdują się w jej obrębie, funkcjonują według określonego porządku. Osoby starsze z uwagi na posiadaną mądrość życiową, która w opinii społecznej utożsamiana jest z czymś pozytywnym, bowiem charakteryzuje się doświadczeniem oraz umiejętnością podejmowania decyzji z rozwagą (Straś-Romanowska, 2020, s. 282), w tej hierarchii znajdują się najwyżej. Wiedza oraz doświadczenie, które przekazują młodszym generacjom, jest najcenniejszą wartością, która pomaga innym członkom w pokonywaniu trudności życia codziennego, a więc osoby w podeszłym wieku tworzą najważniejszy podsystem. Rodzina jest dla osoby starszej miejscem, gdzie może ona podejmować właściwe aktywności, ale także czerpać satysfakcję i mieć poczucie przynależności. Nie jest ona tylko biorcą pomocy, ale również może coś od siebie dać (Szatur-Jaworska, 2014, s. 38).

Można wskazać, że jakość relacji w rodzinie, stosunek do osób starszych przekłada się w przyszłości na sposób postępowania dzieci wobec swoich rodziców, szczególnie w sytuacjach kryzysowych, bowiem:

(...) jakość więzi osób starszych z rodziną jest konsekwencją poprzednich okresów życia rodzinnego. Jeżeli brakowało w nich postawy dawania i otwartości, połączonej z postawą wzajemnej odpowiedzialności za siebie, to nie może być łączności pokoleń wówczas, gdy są one samodzielne i od siebie niezależne (Dyczewski, 1994, s. 52).

Pojawienie się trudności w obrębie jednej z generacji będzie miało wpływ na zachowania członków należących do innych podsystemów. Jest to nieuniknione zjawisko, którego świadomość stanowić może podłoże do poprawy funkcjonowania całego systemu, jakim jest rodzina (Cierpka, 2003, s. 114).

Satysfakcjonujące relacje z członkami rodziny przyczyniają się do budowania pozytywnego bilansu życiowego, a tym samym stanowią czynnik umożliwiający prawidłową adaptację do okresu późnej dorosłości (Brzezińska, 2011, s. 47). Zdaniem L. Dyczewskiego „rodzina pomaga człowiekowi staremu utrzymać równowagę psychiczną i sprzyja dalszemu rozwojowi jego osobowości, z kolei on jest także potrzebny rodzinie do pełniejszego funkcjonowania, a w szczególności do wychowania i socjalizacji młodszych członków rodziny” (Dyczewski, 1994, s. 50). Tworzy ona w ten sposób system, który składa się z poszczególnych subsystemów, będących jedną całością, a z uwagi na podział pełnionych zadań charakteryzuje go również porządek.

U podstaw ważności relacji międzypokoleniowych jest model konwoju w relacjach społecznych autorstwa W.C. Antonucciego oraz R.L. Kahna, który odnosi się do wsparcia społecznego, jakie jednostka posiada przez całe swoje życie. W tej koncepcji, tak jak w systemowym ujęciu, człowiek jest częścią sieci, w której ma możliwość własnego rozwoju z jednoczesnym wsparciem z jej strony. Rodzina, a dokładniej rzecz ujmując jej członkowie, stanowi taką sieć, która obecna jest podczas całego życia jednostki (Rudnik, 2014, s. 43). Jest to szczególnie ważne, bowiem w sytuacji negatywnego wpływu czynników zewnętrznych (różnego rodzaju kryzysów) na całą jej strukturę, ta podstawowa grupa społeczna za pomocą adaptacyjnej samoorganizacji dąży do zachowania równowagi. Dla osoby starszej koegzystencja w wielopokoleniowej rodzinie stwarza warunki do realizacji potrzeby bezpieczeństwa oraz przynależności, a także jest czynnikiem prewencyjnym przed poczuciem wyobcowania społecznego (Wrótniak, 2015, s. 53). Trudną sytuacją dla jednostki w podeszłym wieku jest śmierć jej współmałżonka lub brak samodzielności w wykonywaniu czynności życia codziennego, która następnie doprowadzić może do zmiany miejsca zamieszkania. Przenosząc się do rodziny dziecka, starsza osoba niweluje poczucie samotności fizycznej oraz ma zapewnioną opiekę, natomiast wydarzenie to pociąga za sobą również inne negatywne zagrożenia (Steu-den, 2011, s. 127). S. Steuden definiuje wówczas taką rodzinę jako zrekonstruowaną, w której wspólnie egzystują trzy pokolenia oraz „w której osoby starsze znajdują się w sytuacji podporządkowanej, nie mają wyraźnie określonej roli społecznej” (Steu-den, 2011, s. 127). Z uwagi na to, że wcześniej każda ze stron mieszkała oddzielnie, przebywanie w jednym gospodarstwie domowym, odczuwanie braku niezależności finansowej przez najstarszych członków, a także różnice w sposobie postrzegania otaczającej rzeczywistości doprowadzić mogą do konfliktów pomiędzy pokoleniami (Steu-den, 2011, s. 127).

## Kryzys w systemowym modelu rodziny

Przemiany rodziny, zwłaszcza jej modelu tradycyjnego na współczesny, miały miejsce w XIX oraz XX wieku. Rodzina jest grupą społeczną, która od wieków znajduje się pod wpływem różnorodnych czynników społecznych, ekonomicznych, moralnych, obyczajowych itp., które skutkowały i skutkują zmianami w jej strukturze, funkcjach, co przekłada się na jej organizację (Gałęska, 2015, s. 30). W miejsce modelu patriarchalnego pojawił się egalitaryzm, który umożliwił kobietom samorealizację w obszarze zawodowym. Zmiany w obrębie rodziny poza rozłamem pokoleń przyniosły także inne konsekwencje. Wśród nich wymienić można m.in. zjawisko dyferencjacji systemu norm oraz wartości wyznawanych przez członków rodziny (Różański, 2015, s. 130-132).

Skutki procesu transformacji polityczno-gospodarczej z 1989 roku na relację między pokoleniami w rodzinie przewidziała już M. Mead. Zobrazowała ona malejącą siłę przekazu pomiędzy osobami starszymi a przedstawicielami młodszych generacji. Pokolenie dziadków nie do końca odnajduje się w nowej rzeczywistości z uwagi na to, że środowisko, w którym się wychowywali, znacząco różni się od współczesnego. Dochodzi do przeobrażeń w realizacji funkcji generatywnej osób w podeszłym wieku, dominację przejmuje najmłodsze pokolenie. Rozwój cywilizacji przyczynił się zdaniem Mead do wykształcenia kultury prefiguratywnej, którą obserwujemy współcześnie i w której odchodzi się od dostrzegania i korzystania z mądrości życiowej osób starszych (Brzezińska i Hejmanowski, 2019, s. 656-657).

W wyniku zwiększonej długości życia oraz spadku liczby urodzeń obserwowany jest wzrost odsetka osób starszych, powodując jednocześnie, że: „rodziny trzypokoleniowe stają się podstawowymi źródłami opieki i dobrostanu ludzi w XXI wieku” (Szczepaniak-Sienniak, 2014, s. 11). Współcześnie jednak przedstawiciele różnych pokoleń chcą mieszkać oddzielnie (Dyczewski, 1994, s. 58). Ma to swoje odbicie w strukturze i funkcjonowaniu rodzin w XXI wieku, w tym zaniku rodzin wielopokoleniowych (Białek-Szwed, 2019, s. 130).

Warto podkreślić, że w każdym okresie życia człowieka pojawiają się sytuacje trudne i kryzysy. Dotyczy to także osób starszych. Stanom kryzysu towarzyszy dezorganizacja, a więc stan uniemożliwiający prawidłowe wykonywanie czynności życia codziennego (Zbojna i in., 2011, s. 72-73). To właśnie osoby starsze narażone są przede wszystkim na negatywne doświadczenia życiowe (śmierć osób najbliższych, obniżenie sprawności psychicznej i fizycznej), występowanie barier technicznych oraz architektonicznych, trudności materialne, brak samoakceptacji, doświadczanie samotności oraz zakłócenia w relacjach z rodziną. Brak zrozumienia potrzeb i oczekiwań ze strony najbliższych skutkuje spychaniem na margines życia rodzinnego najstarszych członków, niedocenywanie potencjału, jaki mogą wnieść, wypaczenie ich miejsca i roli w systemie, jakim jest rodzina (Steuden, 2011, s. 25). Zewnętrzne uwarunkowania wpływają na radzenie sobie z sytuacjami kryzysowymi, a tym samym na jakość życia osób starszych, tak więc kluczowa jest rola innych członków rodziny w procesie opieki nad osobami w podeszłym wieku.

Zgodnie z systemowym modelem kryzysy, których doświadczają osoby starsze, mają wpływ na całą rodzinę, za co odpowiedzialne jest wcześniej opisane zjawisko cyrkularnej przyczynowości. Z uwagi na to, że skutki pewnych sytuacji w obrębie jednego podsystemu oddziałują na innych członków, doświadczanie sytuacji trudnych przez osoby starsze ma swoje konsekwencje w kryzysie, który dotyka inne jednostki współtworzące tę podstawową grupę społeczną.

Obecnie z uwagi na wydłużanie się czasu życia obserwuje się coraz większą liczbę osób w podeszłym wieku. Zjawisko to rozpatrywane jest z perspektywy demograficznej, medycznej, ekonomicznej, polityki społecznej, ale również w obszarze przemian rodziny. W obrębie tej podstawowej grupy społecznej jej członkowie odczuwają skutki starzejącego się społeczeństwa. Pojawia się obowiązek opieki nad własnymi rodzicami w podeszłym wieku, nierzadko korzystając przy tym ze wsparcia różnego rodzaju specjalistów, co pociąga jednocześnie za sobą deficyty w sferze ekonomicznej rodziny (Wawrzyniak, 2017, s. 37-38). Tak więc kryzys, który dotyka osoby starsze, ma swoje odzwierciedlenie w rodzinie, w obrębie której pojawiają się trudności w zapewnieniu odpowiednich warunków do realizacji potrzeb jej najstarszych członków.

We współczesnym modelu rodziny samorealizacja jednostek, a także osiąganie satysfakcji z życia stanowią jedno z ważniejszych obszarów (Doniec, 2001, s. 26). Dlatego też konieczność zwrócenia szczególnej uwagi na zaspokojenie potrzeb najstarszych członków może zdezorganizować dotychczasowe życie rodzinne. Zaobserwować można wówczas inną niż dotychczas hierarchiczną strukturę w rodzinie, w której osoby starsze przestają tworzyć najważniejszy podsystem. „Znaczenie rodziny w życiu seniorów uwidacznia się w szczególnym zespole pokoleniowych relacji, dzięki którym nierzadko odnajdują oni swoją rolę i miejsce w świecie” (Rudnik, 2014, s. 42). Mając na uwadze prognozy dotyczące wzrostu liczby osób starszych w społeczeństwie i w rodzinie, znaczenia nabiera troska o zaspokojenie ich potrzeb.

Dominacja rodzin nuklearnych, w których nierzadko obserwowane są zjawiska (takie jak brak formalnych związków oraz zmniejszona dzietność) mające negatywny wpływ na jej spójność oraz realizację podstawowych funkcji, skłaniają do podkreślenia, że obecny jest w ich obrębie kryzys (Borowik, 2015, s. 140). Obserwowane jest przy tym osłabienie więzi rodzinno-społecznych, a pomiędzy generacjami nawet ich zanik, co jest szczególnie trudną sytuacją, gdy w ramach cyklu życia pojawiają się trudności do rozwiązania i wówczas współpraca pomiędzy wszystkimi członkami jest pożądana (Gałęska, 2015, s. 34). Zaburzona zostaje w ten sposób całościowość oraz porządek, które w rodzinie w systemowym ujęciu stanowią fundament jej funkcjonowania. Osoby starsze, gdy narażone są na doświadczanie sytuacji trudnych, takich jak choroba, wypadek, z których konsekwencjami nie potrafią sobie samodzielnie poradzić, często dokonują wyboru nieodpowiednich rozwiązań (uzależnienia, autoagresja, myśli samobójcze) (Zboina i in., 2011, s. 74).

Prowadzenie osobnych gospodarstw domowych przez członków rodziny z różnych pokoleń w sytuacji śmierci współmałżonka prowadzi do tego, że osoby w podeszłym wieku żyją samotnie, pozostając bez opieki, a trudności zdrowotne uniemożliwiają im sprawne wykonywanie czynności życia codziennego (Zboina i in., 2011, s. 81-82).



Współczesny kryzys w opiece nad osobami starszymi w rodzinie ilustruje zjawisko defamilizacji opieki, do którego dochodzi na skutek rozluźnienia relacji pomiędzy członkami rodziny, na których zaistnienie ogromny wpływ miały wspomniane wcześniej przemiany społeczno-kulturowe, a także przypisywanie największej wartości pracy zawodowej. Polega ona na przekazaniu odpowiedzialności za realizację potrzeb osoby starszej na inne podmioty spoza kręgu najbliższych. Wsparcie w tym zakresie udzielane jest przez jednostkę, która podejmuje się opieki w domu, lub rodzina decyduje się skorzystać z usług domu pomocy społecznej, do którego kieruje najstarszego członka rodziny (Wawrzyniak, 2017, s. 94). W perspektywie systemowego ujęcia rodziny tego typu zachowanie może zostać powielone przez kolejne pokolenia (cyrkularna przyczynowość), które na podstawie teorii społecznego uczenia się A. Bandury (Olearczyk, 2008, s. 55) doprowadzą do całkowitego zaniku poczucia obowiązku wspierania się nawzajem członków rodziny, przede wszystkim w sytuacjach dla nich trudnych.

## Uwagi końcowe

Rodzina oraz jakość relacji, jakie w jej obrębie mają miejsce, stanowią szczególną wartość dla osób starszych. Z uwagi na to, że ich udział w życiu społeczeństwa wraz z wiekiem ulega ograniczeniu, większość aktywności realizują w obszarze tej podstawowej grupy społecznej. Osoby w podeszłym wieku w rodzinie, w obrębie której nie występują żadne dysfunkcje, otrzymują pomoc (psychologiczną, materialną, emocjonalną), a także wypełniona jest ich potrzeba bezpieczeństwa. Gdy potrzebują wsparcia, inni członkowie rodziny otaczają ich opieką (Luty-Michalak, 2017, s. 41-42). Zgodnie z systemowym ujęciem rodziny jednym z jej zadań jest ochrona wszystkich jednostek, które się w niej znajdują. Ta podstawowa i zarazem najważniejsza grupa społeczna zapewnia człowiekowi możliwość rozwoju, ale także przede wszystkim stwarza odpowiednie warunki do tego, aby móc realizować funkcję opiekuńczą wobec tych osób, której tej troski potrzebują. Z uwagi na zmiany, jakie mają miejsce w społeczeństwie i kulturze, również rodzina musi wykazać się adaptacyjną samoorganizacją i do nich się dostosować. O powodzeniu tego procesu decyduje siła, z jaką czynniki te oddziałują na rodzinę (de Barbaro, 1999, s. 46). Przemiany społeczno-kulturowe spowodowały, że pojawiły się nowe zjawiska w obrębie rodziny, które doprowadziły ostatecznie do jej kryzysu (Borowik, 2015, s. 140). Tak więc nie można w tym miejscu powiedzieć, że zachowana została równowaga oraz przestrzeń ochronna dla wszystkich jej członków. W niniejszym artykule zaprezentowane zostało to na przykładzie opieki nad osobami starszymi w systemowym ujęciu rodziny, która w wyniku wspomnianych zmian przeszła modyfikację. Zanik rodzin wielopokoleniowych oraz przeobrażenia w postrzeganiu roli osób starszych w życiu rodzinnym doprowadzić mogą w przyszłości do tego, że zjawisko instytucjonalizacji opieki będzie powszechne, a sam okres starości nie będzie utożsamiany z rodziną. Dlatego tak ważną jest edukacja, która powinna promować ważność relacji międzygeneracyjnych, z podkreśleniem korzyści, jakie mogą z niej czerpać wszystkie pokolenia wraz z ukazywaniem pozytywnych cech

osób w podeszłym wieku (takich jak mądrość życiowa), niwelując w ten sposób pejoratywne postrzeganie tej fazy życia. Pomocna w tej sytuacji jest edukacja gerontologiczna przekazująca wiedzę dotyczącą procesu starzenia się i fazy starości. W jej obrębie wyróżnić można cztery obszary: edukacja do starości (zdobycie takiej wiedzy i umiejętności, które pozwolą w przyszłości przyjąć rolę osoby w podeszłym wieku), edukacja dla starości (szkolenie jednostek, które tworzą kadre, pracującą z osobami starszymi), edukacja w starości (wszelkie aktywności polegają na wspieraniu procesu uczenia się osób w fazie starości) oraz edukacja przez starość, która możliwa jest właśnie za pomocą prawidłowych relacji międzypokoleniowych. Odpowiedni dialog pomiędzy przedstawicielami różnych generacji umożliwia transmisję pożądanych życiowych wartości oraz postaw, a także stanowi czynnik prewencyjny przed rozprzestrzenianiem stereotypów oraz mitów na temat osób starszych (Szarota, 2015, s. 24). Z uwagi na to, że rodzina stanowi podstawową grupę społeczną, to w jej obrębie kształtowanie odpowiedniego stosunku do osób starszych w przyszłości może przełożyć się na uniknięcie kryzysu w opiece nad nimi.

#### BIBLIOGRAFIA

- Białek-Szwed, O. (2019). Przemiany społeczno-kulturowe XXI wieku a poczucie braku stabilizacji – perspektywa medioznawcza. *Perspektywy Kultury* 24(1), 129-138.
- Borowik, J. (2015). Znaczenie relacji rodzinnych w życiu osób starych. W: I. Taranowicz i S. Grotowska (red.), *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy* (s. 139-150). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ARBORETUM.
- Brzezińska, M. (2011). *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*. Warszawa: Difin SA.
- Brzezińska, A.I. i Hejmanowski, S. (2019). Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać? W: A.I. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa* (s. 623-664). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cierpka, A. (2003). Systemowe rozumienie funkcjonowania rodziny. W: A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej* (s. 107-129). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czekanowski, P. (2002). Rodzina w życiu osób starszych i osoby starsze w rodzinie. W: B. Synak (red.), *Polska starość* (s. 140-172). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- de Barbaro, M. (1999). Struktura rodziny. W: B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny* (s. 45-55). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Doniec, R. (2001). *Rodzina wielkiego miasta: przemiany społeczno-moralne w świadomości trzech pokoleń*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Drożdżowicz, L. (1999). Ogólna teoria systemów. W: B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny* (s. 9-17). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dyczewski, L. (1994). *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*. Lublin: Redakcja Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Gałęska, U. (2015). Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w rodzinie w XXI wieku. *Wychowanie w Rodzinie* 11(1), 27-41.
- Krok, D. (2010). Systemowe ujęcie rodziny w badaniach dobrostanu psychicznego jej członków. W: D. Krok i P. Landwójtowicz (red.), *Rodzina w nurcie współczesnych przemian* (s. 359-368). Opole: Uniwersytet Opolski.

- Luty-Michalak, M. (2017). Siła więzi rodzinnych osób starszych. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne* 18(1), 41-49.
- Olearczyk, T. (2008). Funkcjonowanie rodziny w przestrzeni nieobecności. W: G. Makiełto-Jarży (red.), *Wymiary przestrzeni życiowej współczesnej rodziny* (s. 55-65). Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o.–Oficyna Wydawnicza AFM.
- Ostoja-Zawadzka, K. (1999). Cykl życia rodzinnego. W: B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny* (s. 18-30). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pieńkos, M. (2015). Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych. *Forum Pedagogiczne* 5(2), 279-289.
- Różański, T. (2015). Z problematyki przemian i zagrożeń współczesnej rodziny. *Teologia i Człowiek* 32(4), 129-141.
- Różański, T. (2017). Współczesna rodzina jako środowisko życia i aktywności osób starszych. Wybrane kwestie. *Teologia i Człowiek* 40(4), 225-240.
- Rudnik, A. (2014). Relacje międzypokoleniowe w rodzinie – perspektywa gerontologiczna. W: P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach* (s. 41-55). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Steuken, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Straś-Romanowska, M. (2020). Późna dorosłość. Wiek starzenia się. W: B. Harwas-Napierała i J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka* (s. 263-292). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szarota, Z. (2015). Uczenie się starości. *Edukacja Dorosłych* 1, 23-35.
- Szatur-Jaworska, B. (2014). Starość w polskiej rodzinie. W: P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach* (s. 25-40). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szczepaniak-Sienniak, J. (2014). Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia. W: P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach* (s. 9-23). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Świętochowski, W. (2007). Rodzina w ujęciu systemowym. W: I. Janicka i H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 21-45). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Topiń-Stempińska, B. (2010). Rodzina i jej przemiany na przestrzeni wieków. W: A. Błasiak i E. Dybowska (red.), *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny* (s. 25-42). Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” – Wydawnictwo WAM.
- Wawrzyniak, J.K. (2011). Opiekuńczo-wychowawcza rola dziadków w rodzinie. *Pedagogika Rodziny* 1(2), 95-103.
- Wawrzyniak, J.K. (2017). *Starość człowieka – szanse i zagrożenia. Implikacje pedagogiczne*. Warszawa: CeDeWu.
- Wrótniak, J. (2015). *Zasoby psychospołeczne osób w podeszłym wieku z poczuciem samotności*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zboina, B., Kaldon, B., Król, H. i Baklarz-Kowalska, B. (2011). Kryzys w starości w ujęciu pedagogicznym. *Forum Pedagogiczne* 1, 71-85.

#### Copyright and License



This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>